

В. В. ЛАВНИЙ¹, М. В. ЗАЯЦЬ²

ПРАЛІСИ ЗАКАРПАТТЯ– СВІТОВА ЦІННІСТЬ, ЯКА ПОТРЕБУЄ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ

Обґрунтовано важливе суспільне значення пралісів Закарпаття. Букові праліси України і Словаччини занесено до списку Світової природної спадщини ЮНЕСКО. Також проаналізовано можливі загрози для збереження пралісів Українських Карпат, законодавчу базу України щодо їх охорони та наведено рекомендації щодо забезпечення охорони пралісових екосистем.

Упродовж десятиріч лісівники, охоронці природи, ботаніки та інші фахівці все більше уваги приділяють пралісам Закарпаття. Вперше звернув на них увагу і всебічно вивчив ще у 1930-х роках відомий чеський лісівник і ботанік Алоїз Златнік [9-12]. Він заклав низку стаціонарних пробних площ в букових, яворово-букових, ялицево-букових, смерекових і змішаних смереково-ялицево-букових пралісах на території теперішніх Великоберезнянського, Тячівського і Рахівського районів Закарпатської області та обґрунтував доцільність створення на їх базі мережі ботанічних резерватів.

У тих же роках з'явилася і стаття швейцарського лісівника Конрада Рота [8]. Але більш відомими в Європі вони стали лише завдяки екскурсії лісівників і науковців з Швейцарії, Австрії та Ліхтенштейну у праліси Східних Карпат у червні 1994р. [5]. Тоді учасники були вражені, що у наш час в Центрі Європи ще збереглися праліси на досить значній площі. Тодішній директор Швейцарського федерального інституту досліджень лісу, снігу та ландшафтів проф. Маріо Броджі запропонував співпрацю колегам з Карпатського біосферного заповідника під керівництвом професора Федора Гамора. Цей заповідник Рада Європи у 1997і 2002рр. нагородила Європейським дипломом за значні досягнення у справі охорони природи.

За підтримки Швейцарського федерального інституту досліджень лісу, снігу та ландшафтів, у букових пралісах Карпатського біосферного заповідника було здійснено фундаментальні наукові дослідження та проведено Міжнародну наукову конференцію "Природні ліси помірної зони Європи– цінності та використання" (Мукачеве, 2003), участь у якій узяли представники 26країн [2, 3, 6, 7]. Крім цього, було видано українською та німецькою мовами популярну книгу "Праліси в центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника" [1, 4]. Завдяки зусиллям науковців Карпатського біосферного заповідника, Ужанського національного природного парку та Зволеньського технічного університету зі Словаччини у червні 2007р. в Новій Зеландії було одногласно прийнято рішення про внесення українсько-словацької номінації "Букові

праліси Карпат" до переліку об'єктів Світової природної спадщини ЮНЕСКО. Згідно з нею, букові праліси займають площу 77971,6га, складаються з десяти масивів і простягаються на 185кілометрів від Чорногірського гірського масиву вздовж Полонинського хребта на захід до словацьких гір Буковске Верхи та Вігорлат. Шість масивів розташовані в Закарпатті– це Чорногірський, Мармороський, Кузій-Трибушанський, Сви́довецький, Угольсько-Широколу́жанський та Ужоцько-Стужицький масиви, загальна площа яких становить 58386,8га. Найбільшим і найвеличнішим з букових пралісів у всій Європі є Угольсько-Широколу́жанський праліс, що займає площу 8800га [1].

Карпатські букові праліси– перший природний об'єкт України, що потрапив до списку Світової природної спадщини ЮНЕСКО, який налічує 191об'єкт.

У чому ж цінність пралісів? Вони слугують еталоном біологічної стійкості і продуктивності деревостанів, носієм цінної генетичної інформації, найповніше виконують захисну, гідрологічну та кліматорегульовальну функції і є природною моделлю для сталого ведення лісового господарства. Для пралісів характерний високий рівень автентичності та цілісності, вони є надзвичайно важливими для збереження біорізноманіття (рис.1, 2). Праліси є місцем існування багатьох ендемічних, рідкісних і зникаючих видів флори та фауни. Крім цього, вони мають надзвичайно важливе естетичне і рекреаційне значення.

Праліси для лісівників – це своєрідна лабораторія під відкритим небом. Саме там можна вивчати закономірності перебігу природних процесів розвитку деревостанів, їх динаміку та структурні особливості. Врахування цих аспектів допомагає виробничникам уникати значних помилок під час ведення лісового господарства.

Провідні лісівники з Німеччини і Швейцарії під час огляду і ознайомлення з пралісами Українських Карпат отримують натхнення і стимул до ведення наближеного до природного лісівництва у своїх лісництвах чи лігоспах. Вони також привозять з собою студентів та практикантів, щоб ті вивчали цей скарб природи. Наближене до природного лісівництво дає змогу

¹ **Василь Володимирович ЛАВНИЙ** – член-кореспондент Лісівничої академії наук України, кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри лісівництва, Національний лісотехнічний університет України. Україна, м. Львів. Тел.: +038097-9002297. E-mail: lavnyu@mail.lviv.ua

² **Марина Василівна ЗАЯЦЬ** – спеціаліст з лісовідновлення, Ужанський Національний природний парк, м. Великий Березний Закарпатської обл., аспірант Національного лісотехнічного університету України.

виробничникам цих країн досягати значних економічних прибутків за мінімальних затрат на лісогосподарські заходи.

Рис.1. Змішаний праліс у Мармороському масиві Карпатського біосферного заповідника

Рис.2. Буковий праліс в Угольському природоохоронному науково-дослідному відділенні (ПНДВ) Карпатського біосферного заповідника

Важливу роль у розвитку пралісів відіграють вітровали і буреломи. Тут вони мають перманентний прояв (рис.3) і забезпечують різновіковість та східцеву структуру вертикальної будови деревостанів. Про частий прояв вітровалів дерев свідчить горбкувата поверхня ґрунту у пралісах. Переважно вітер вивертає чи ламає лише окремі дерева, але інколи трапляються суцільні вітровали на площі 1-2га, як це було в Угольському масиві після урагану 23березня 2007р.

Рис.3. Вітровал окремих дерев створює екологічні ніші для появи і зростання підросту (Угольське ПНДВ Карпатського біосферного заповідника)

У пралісах Українських Карпат відбувається добре природне поновлення різних деревних порід, а це забезпечує формування переважно різновікових деревостанів (рис.4).

У сучасних ринкових умовах для пралісів Українських Карпат існує чимало можливих загроз— будівництво туристичних центрів і автомобільних доріг поблизу пралісів, пошкодження деревостанів внаслідок забруднення атмосферного повітря, зміна клімату можуть спричинити значне поширення шкідників або хвороб лісу (особливо реальна загроза масового поширення короїдів), зростає небезпека лісових пожеж, надмірне рекреаційне навантаження і випас овець можуть зумовити дигресію пралісових екосистем і призвести до зменшення видової різноманітності флори та фауни.

Рис.4. Підріст бука під наметом материнського деревостану (Угольське ПНДВ Карпатського біосферного заповідника)

Ключову роль у покращенні екологічної та соціальної ситуації в Українських Карпатах і в охороні пралісів повинна відігравати державна політика. Певні кроки у цьому напрямку вже робляться. Так, 22.05.2003р. у м.Києві представники урядів України, Румунії, Словаччини, Сербії і Чорногорії, Чехії, Польщі та Угорщини підписали Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат. Вона визнає, що Карпати є унікальним природним скарбом, важливим центром

видового біорізноманіття, головним водозбором великих річок, середовищем існування та притулком для багатьох видів рослин і тварин, які перебувають під загрозою зникнення та найбільшою у Європі територією з незайманими лісами. Ця Конвенція передбачає основні засади сталого розвитку цього регіону.

Законодавчою базою для охорони пралісів України є і стаття 85 Лісового кодексу України, новою редакцією якого було затверджено Верховною Радою України 08.02.2006р., а також закон "Про охорону навколишнього природного середовища" від 1991р., де наголошено, що території та об'єкти природно-заповідного фонду України підлягають особливій державній охороні.

Варто враховувати і вимоги Бернської конвенції та Севільської стратегії ЮНЕСКО щодо біосферних резерватів, резолюції Міністерських конференцій щодо захисту лісів у Європі (Страсбург 1990, Гельсінкі 1993, Лісабон 1998, Відень 2003, Варшава 2007), особливо Н₁ Н₂– резолюції щодо охорони лісів і збереження біорізноманіття в Європі. На останній конференції, що відбулася у Варшаві 5-7 листопада 2007р., наголошено на посиленні ролі лісів у пом'якшенні зміни клімату, а також захисті якості та кількості водних ресурсів.

Збереження пралісів Українських Карпат є конкретним внеском України у виконання Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (Софія, 23-25 жовтня 1995р.), зокрема пункту 9.1 "Виділення територій, що забезпечують збереження усіх видів лісів у Європі, і встановлення конкретних пріоритетів відносно природоохоронних зусиль, спрямованих на забезпечення 100%-вої охорони пралісів, які залишилися..." і пункту 9.2 "Збереження районів існування видів, що потребують великих незайманих лісових екосистем...".

У природоохоронному менеджменті пралісових екосистем необхідно враховувати і Гельсінську резолюцію (Н1) Міністерської конференції щодо захисту лісів Європи 1993р., яка містить шість критеріїв ведення сталого лісового господарства:

- збереження і покращення стану лісових ресурсів та їх внесок до глобального кругообігу вуглецю;
- збереження здорового стану і вітальності лісових екосистем;
- збереження і підвищення продуктивних функцій лісів (деревна і недеревна продукція);
- збереження і покращення біологічної різноманітності в лісових екосистемах;
- збереження і покращення захисних функцій лісів (особливо щодо ґрунту і води);
- збереження інших соціально-економічних функцій лісів.

Праліси відіграють надзвичайно важливу роль для збереження біорізноманітності і це варто враховувати під час розроблення Національної стратегії збереження біорізноманіття в Україні.

Здійснюючи природоохоронний менеджмент пралісових екосистем в Українських Карпатах і вибираючи ефективну тактику стосунків з місцевим населенням, потрібно враховувати принципи мотивації поведінки людей, зокрема метод їх інформування та переконання. При цьому варто формувати у них усвідомлення єдності людини і природи, розуміння сучасних екологічних і природоохоронних проблем, важливості пралісів та особистої відповідальності кожного громадянина за їх стан.

Невід'ємним складником діяльності у царині охорони та збереження пралісів має бути освітньо-виховна робота серед місцевого населення і туристів. Її слід спрямовувати на популяризацію знань про значення та природу пралісів і на підвищення екологічної освіченості та свідомості громадян. Напрямки і форми такої діяльності такі:

- звідомлення населення про роль, будову і поширення пралісів;
- доведення до його відома нормативно-правових документів щодо охорони пралісів;
- підготовка і розповсюдження друкованої продукції з цієї тематики;
- організація круглих столів, семінарів, виставок, інформування через засоби масової інформації та ін.

У майбутньому буде зростати вплив місцевих громадських організацій на підвищення рівня екологічної свідомості населення, а отже, посилюватиметься громадський контроль за рівнем ведення лісового господарства і природоохоронної роботи. Тому працівники Карпатського біосферного заповідника та інших природоохоронних установ значну увагу повинні приділяти інформуванню місцевого населення про напрямки, результати і соціальну спрямованість своєї роботи.

Варто також використати досвід ЄС щодо охорони пралісів. Спостерігається значна зацікавленість зарубіжних науковців щодо спільного вивчення українських пралісів. Збільшення потоку туристів і науковців сприяє усвідомленню цінності пралісів місцевими чиновниками, а отже, і їх охороні.

Праліси повинні стати осердям національної та європейської екомережі. Її формування має здійснюватися з дотриманням міжнародних вимог і Закону України "Про екологічну мережу України" від 2004р.

У сучасних умовах антропогенного навантаження на ліси і глобальних змін клімату важливо зберегти праліси як осередки незайманої природи. Тому актуальним завданням є розроблення концептуальних засад щодо збереження пралісів. Для забезпечення охорони пралісових екосистем, на нашу думку, треба вжити низку заходів на регіональному, державному і міжнародному рівнях, зокрема:

- сформулювати повидільну базу лісовпорядкувальних матеріалів про наявні праліси та здійснити їх аналіз;
- створити ГІС-карту поширення і меж пралісів;
- розробити національну програму збереження біорізноманіття України;
- підвищити заробітну плату працівникам Карпатського біосферного заповідника та інших природоохоронних установ, забезпечити їх спецодягом, транспортом та іншим обладнанням;
- покращити еколого-освітню діяльність серед місцевого населення– виступи у засобах масової інформації (радіо, телебачення), публікації в районних, обласних і центральних газетах, створення науково-популярних фільмів про праліси та ін.;
- налагодити тісну співпрацю з місцевими органами влади, громадськими і політичними організаціями для покращення менеджменту можливих конфліктів інтересів;
- поглибити просвітницьку діяльність з учнівською та студентською молоддю– виступи з лекціями і бесідами у школах та інших навчальних закладах, організація екскурсій у праліси та екологічних гуртків. Це допоможе сформувати відповідальне ставлення молоді

до природоохоронних територій. Крім цього, діти можуть позитивно впливати і на екологічну свідомість своїх батьків;

- підняти на якісно новий рівень розвиток наукових досліджень і постійний моніторинг у пралісах з метою виявлення динамічних тенденцій у лісових екосистемах та впливу змін клімату на ріст і розвиток пралісів, зокрема – з допомогою міжнародних грантів та науково-дослідних проєктів з метою використання отриманих даних у практичному лісівництві і навчальному процесі;
- налагодити обмін спеціалістами між природоохоронними та науковими установами як в Україні, так і за кордоном;
- для ознайомлення громадськості з найцікавішими в природоохоронному, естетичному і науковому аспектах ділянками пралісів організувати у них еколого-пізнавальні стежки. Тут можна проводити загальнопізнавальні і тематичні екскурсії – лісівничі, ботанічні, зоологічні, краєзнавчі тощо. Найцінніші ділянки пралісів повинні бути закриті для доступу відвідувачів, крім науковців та працівників природоохоронних установ;
- вдосконалити існуючу нормативно-законодавчу базу України щодо охорони пралісових екосистем;
- не допустити будівництва густої мережі автомобільних доріг і туристичних центрів поблизу наявних пралісів;
- подати заявку в ЄС на внесення пралісів Українських Карпат до пан-європейської екологічної мережі та мережі Натура-2000.

Звичайно, що все це неможливо зробити одночасно, тому слід визначитись із пріоритетами. Надійна охорона і захист пралісів потрібні, передусім, Україні. Усім нам треба піклуватися про те, щоби зберегти праліси для майбутніх поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

1.БрендліУ.-Б., ДовганичЯ. (Ред.). Праліси в Центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника. – Бірменсдорф: Швейцарський федеральний ін-т досліджень лісу, снігу і ландшафтів (WSL). – Рахів: Карпатський біосферний заповідник (КБЗ), 2003. – 192с.

2.ШпарикЮ.С.Мінливість структури букового пралісу Українських Карпат// Наук. вісник НАУ: Лісівництво. – К.: вид-во НАУ. – 2001. – Вип. 39. – С.268-277.

3.ШпарикЮ.С.Структура букових пралісів Українських Карпат на основних стадіях їх сукцесії// Лісове госп-во, лісова і деревообр. пром-сть. – 2006. – Вип. 31. – С.144-150.

4.BrändliU.-B., Dowhanytsch, J. (red.) Urwälder im Zentrum Europas. Ein Naturführer durch das Karpaten-Biosphärenreservat in der Ukraine. – Birmensdorf, Eidgenössische Forschungsanstalt WSL; Rachiw, Karpaten-Biosphärenreservat. Bern, Stuttgart, Wien, Haupt Verlag, 2003. – 192S.

5.BroggiM., Buffi R.Eindrücke von einer Reise in Buchen-Urwälder der Ostkarpaten (Polen und Ukraine)// Schweiz. Z.Forstwes. – 1995. – №3. – S.207-216.

6.CommarmotB., HamorF.D.Natural Forests in the Temperate Zone of Europe – Values and Utilisation. – Birmensdorf: WSL, 2005. – 485pp.

7.ParpanV., ShparykY., Parpan T.Virgin and natural forest in Ukraine: state, diversity and protection/ Proc. of Int. Conf. "Natural forest in the temperate Zone of Europe – Values and Utilisation" (Mukachevo, Ukraine, 2003). – Birmensdorf, WSL, 2005. – P.21-29.

8.Roth C. Beobachtungen und Aufnahmen in Buchen-Urwäldern der Wald-Karpathen// Schweiz. Z.Forstwes. – 1932. – Jg. 83. – Nr. 1. – S.1-13.

9.Zlatnik A. Studie o státních lesích na Podkarpatské Rusi. Díl první. Příspěvky k dějinám státních lesů a lesnictví na Podkarpatské Rusi// Sbomik Výzk. Ust. Zeměděl. – Praha, 1934. – 109S.

10.Zlatnik A. Lužanský prales" na Podkarpatské Rusi, největší československá pralesová rezervace// Krása Domova, 1936. – Bd. 28. – S.110-118.

11.Zlatnik A. Lesní rezervace// Čsl. matice lesnicka, 1938. – Bd. 23. – S.118-125.

12.Zlatnik A. Prozkum přírodních lesů na Podkarpatské Rusi. Díl první: Vegetace a stanoviště rezervace Stuzica, Javorník a Pop Ivan// Sbomik Výzk. Ust. Zeměděl. Praha, 1938. – 644S.

V. V. Lavnyy, M. V. Sayats

VIRGIN FORESTS OF TRANSCARPATHIANS – GLOBAL VALUE THAT NEEDS PUBLIC PROTECTION

This article substantiates the social importance of virgin Transcarpathian forests. The primeval beech forests of Slovakia and Ukraine are included in the World Nature Heritage List. Also it analyses possible threat for preservation of the Ukrainian Carpathians virgin forests, the legislative base of Ukraine in this field and gives recommendations for primeval forest ecosystems protection.

